

Čabarske žrtve fašizma

Dragan Malnar, prof.
Osnovna škola Kraljevica

Nakon napada Njemačke na Poljsku, a posebno nakon njemačkoga osvajanja Francuske, mnogi se Čabrani, koji su tad bili na privremenome radu u Francuskoj, vraćaju u domovinu. Njemačka je u travnju 1941. napala Jugoslaviju, a i Italija se spremala napasti preko Rapalske granice. To je talijanska fašistička vojska i napravila već 9. travnja te se privremeno smjestila u predjelu Beriščekova draga blizu Milanovoga Vrha. Otamo šalju izviđačke patrole i, kad su se uvjerali da nema veće opasnosti, 11. travnja ulaze u Prezid, a nakon par dana i u ostala naselja čabarskoga kraja.

Baš u to vrijeme uspostavljena je i NDH za koju u Čabru gotovo da nisu znali. Naime, ustaški pokret u ovome kraju gotovo i nije postojao. Već početkom svibnja uspostavljen je talijanski komesarijat kojemu je na čelu bio civilni komesar Eugenio Nauta. Dotadašnji načelnici mjesta pomalo su zamijenjeni talijanskim činovnicima. Prema Rimskim ugovorima kotar Čabar je s dijelom kotara Delnice, kotarom Kastav i većim dijelom kotara Sušak postao dijelom Kraljevine Italije.

U dogovoru s Hitlerom Mussolini je okupirao i jedan dio Slovenije (Notranjsku, Dolensku i Belu Krajinu). Od okupiranoga dijela Slovenije stvorena je Ljubljanska provincija kojoj je na čelu bio visoki komesar Emilio Grazioli koji se zalagao za to da i kotar Čabar bude u njezinu sastavu. Tomu se protivio riječki prefekt Temistocle Testa koji je inzistirao da Čabar bude dio Kvarnerske provincije.

S odmakom od više desetaka godina moglo bi se reći da ostanak Čabra u Kvarnerskoj provinciji možda nije bio najbolji jer je iz te provincije u logore deportirano gotovo sve stanovništvo, dok su iz Ljubljanske provincije deportirali samo one koji su bili pripadnici narodnooslobodilačkoga pokreta ili njihovi suradnici.

Ratne godine

Šumsko bogatstvo ovoga kraja i ogromne zalihe drva uzrokovali su veliku sječū šuma od strane Talijana. Tehničko drvo prevozilo se u lokalne pilane, a ogrjevno drvo odvozilo se u Italiju. Domaće stanovništvo dobilo je zaposlenje i solidnu zaradu te je to bio jedan od razloga što je domaće stanovništvo kratko vrijeme bilo i donekle zadovoljno. No to je bio samo kratkotrajan privid.

Uskoro je započela talijanizacija. Službeno je zabranjen hrvatski jezik. U škole se uvodi talijanski, a mladež svih uzrasta morala je pohađati tečajeve talijanskog jezika. Nazivi naselja su talijanizirani (doslovno prevedeni na talijanski ili prilagođeni talijanskome jeziku). Tako Čabar postaje Concanera, Prezid Vallogiulio, Gerovo Gherovo, Tršće Tresse i sl. Bio je to početak ostvarivanja Mussolinijeve zamisli o podudarnosti države, vjere i naroda u Kraljevini Italiji. No stanovništvo čabarskoga kraja nije ispunjavalo posljednji uvjet – onaj o podudarnosti naroda. Zato je u početku bilo zamišljeno da se narod potpuno talijanizira, a to je uzrokovalo sve veći otpor lokalnoga stanovništva. U takvoj se situaciji počeo razvijati narodnooslobodilački pokret.

Narodnooslobodilački pokret

Jezgra narodnooslobodilačkoga pokreta nije krenula iz Čabra, već sa slovenske strane, točnije iz susjednih mjesta Cerknice, Rakeka i Loške doline. Oni su već u prvim mjesecima 1942. g. imali organiziranu partizansku jedinicu (Rakovška četa, kasnije Notranjski odred) te su izvodili uspješne napade protiv talijanskoga okupatora. Uz pomoć slovenskih komunista u Prezidu je u listopadu 1941. g. osnovana prva organizacija komunističke partije na čabarskome tlu. U početku je brojila samo 5 članova i bila je pripojena KP-u Slovenije.

Slovenski utjecaj dopirao je do Čabra, ali ne i do Gerova (Gerovo je teritorijalno bliže Rijeci). Tako je aktivnost u Gerovu poticana s primorske strane, odnosno sa Sušaka. Pretpostavlja se kako su prve jače organizacije osnovane tek 1942. g. Što su se napadi na neprijateljsku vojsku više redali, to su okupatorske sile propisivale oštrije sankcije protiv stanovništva. Odnosi su se zaoštravali te su hapšenja i ubojstva bila sve češća.

Mjestimična i povremena paljenja domova počela su već krajem travnja 1942. godine. U početku su palili domove samo onima koje su smatrali suradnicima partizana. Prvi veći masovni paleži cijelih naselja dogodili su se u drugoj polovici srpnja i nastavili su se do konca mjeseca. Od šezdesetak naselja ovoga kraja samo ih je deset ostalo pošteđeno. Najteže je stradala Župa Tršće gdje je od oko 250 kuća spaljeno njih preko 200, tj. oko 80 %.

Najgori dio ratne priče odnosi se na masovna ljudska stradanja. Nedužni ljudi mislili su kako su stradanja dostigla vrhunac kad su im spalili domove, ali to je bio tek početak jer su ljudi stjerani u sabirne prostorije koje su bile samo početak odlaska u logore. Ukupan, ali treba naglasiti, samo približan broj ljudi koji su internirani u logore je oko 3651 osoba. Iz naselja koja su spaljena stanovnici su odvedeni u logore širom Italije. Neki, malobrojniji, bili su smješteni izvan logora pa se za njih može reći kako su čak imali određenu sreću u nesreći jer se tamo ipak lakše preživjelo nego u logorima.

Najozloglašeniji logor bio je logor na Rabu. Najmanje loše bilo je u logoru Treviso, a bolje nego na Rabu bilo je i u Padovi, Gonarsu, Viscu, Palmanovi. Ako ništa drugo, tu su logoraši imali bolje higijenske i stambene uvjete.

Stanje u logorima

Prvi transport s logorašima iz Čabra krenuo je 30. srpnja 1942. godine i to teretnim kamionima i starim vojničkim autobusima prema Bakru. U Bakru je bilo privremeno prihvatilište gdje su se zadržali samo nekoliko dana, a već početkom kolovoza prvi internirci upućeni su u logor Kampor na Rabu.

Prvi koji su došli na Rab morali su sami postavljati šatore od dva vojnička krila, a u njima je bilo smješteno 6 osoba. Svaka osoba je kao posteljину dobila jednu deku, a cijeli šator malo slame.

Transport logoraša.

U ovome logoru bili su smješteni logoraši iz Ljubljanske i Kvarnerske provincije. Iz četiri općine (Čabar, Gerovo, Plešci, Prezid) iz tadašnjega kotara na tome je groblju pokopano 480 stanovnika ovoga kraja. Na Rabu je pomor trajao do prosinca, a onda je većina žene i djece premještena u druge logore, najviše u Gonars.

Životni uvjeti u logoru na Rabu bilisu katastrofalni pa je krajem studenoga 1942. g. upućena liječnička komisija koja je imala zadatak da logoraše koji su u najgoremu stanju odredi za oporavak. Najslabiji su upućeni u logor Treviso (Monigo), a žene i djeca, većinom s područja Čabra, upućeni su u Gonars kod Udina.

Sveta pričest u Gonarsu, 8. rujna 1943.

U logoru Treviso *rapskim* je logorašima pojačana ishrana tako da su dobivali dvostruku količinu hrane, no pomor se nije zaustavio, ponajviše zbog toga što su logoraši došli u Treviso u toliko lošem stanju da je oporavak bio gotovo nemoguć. Za ovaj logor govorilo se kako je to sanatorij u kojemu su se iznemogli logoraši uz pojačanu prehranu oporavljali od iscrpljenosti.

Groblje u Gonarsu također je prepuno čabarskih logoraša. Tu je svoj život završilo njih 423. Čabarske žrtve na tome groblju čine dvije trećine umrlih logoraša.

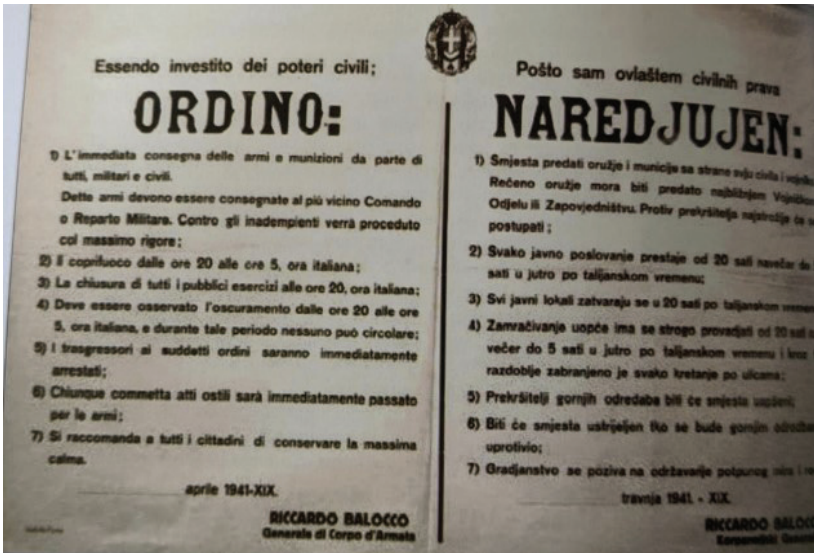

Groblje u Gonarsu.

U ostalim obližnjim logorima (Visco, Palmanova, Padova) broj interniraca, a sukladno tome i broj žrtava s čabarskoga područja, bio je mali.

Smrtnost među logorašima iz kotara Čabar bila je veća nego među drugima. Uzrok je bio taj što su iz svojih naselja odvedeni svi stanovnici te im nitko od rodbine ili prijatelja nije mogao poslati spasonosni paket s hranom. Logoraši iz Slovenije su pak bili u relativno boljem položaju jer su iz toga područja u logorima završili samo suradnici komunisti, a ostatak obitelji ostao im je kod kuće te im je mogao poslati pakete hrane.

U Gonarsu su djecu danju odvajali od roditelja pravdajući se kako majke jedu hranu djeci te će ih tako spasiti. Stavljali bi ih u nenaseljeni sektor logora koji je bio označen kao *Alfa*. Naravno da se zbog toga stanje nije popravilo. U logoru Gonars bilo je dovoljno vode pa su higijenski uvjeti ipak bili neusporedivo bolji nego na Rabu. Treba spomenuti i kako su logoraši imali veliki problem s ušima. To su logorske vlasti suzbijale stavljanjem odjeće u paru, a logoraše su zaprašivali insekticidom DDT-om. Imali su i pojačanu prehranu jer su dobivali duple porcije. Osim uši u logoru je bilo i svraba, dizenterije i drugih bolesti. Ulaskom u logor svaki je zatočenik dobio aluminijsku vojničku porciju koju su nazivali *šola*. U logoru Gonars u ženskome su sektoru kruh dijelile *kapive*. One su bile

Dvojezična naredba o policijskome satu.

logorašice, ali su fašistički časnici birali mlađe djevojke koje su bile još pri snazi. Stanje se popravilo tek 1943. g. i smrtnost se usporila, ali je i dalje bio vidljiv nedostatak hrane.

Padom Mussolinija stanje se u početku nije bitno popravilo, jedino je bio očit manjak koncentracije kod stražara. Logoraši su to pomalo počeli koristiti te su napravili mali otvor na žičanoj ogradi i potajno odlazili u naselje Gonars tražeći hranu.

U nekima od ovih logora bilo je organiziran i duhovni život. Mise su najčešće držali slovenski svećenici. Kao kuriozitet spomenimo podatak kako je čak na sam dan kapitulacije Italije 8. rujna 1943. g. podijeljen sakrament prve pričesti. Neupućenim talijanskim vojnicima izgledalo je neshvatljivim to što ljudi, koji su odvedeni u logor kao *komunisti*, budu tako pobožni te prisustvuju misi.

Čabar je i u logoru Treviso dao najveći broj žrtava, njih 89. Nije poznat ni približan broj logoraša s čabarskoga kraja u logoru Monigo (predgrađe Trevisa). Od početka su u njemu bili stanovnici Hriba, okolice Plešci, okolice Prezida. Ponekad su logoraši i premješteni kako bi se zameo pravi broj umrlih. Vidljivo je kako je u ovome logoru u prva četiri mjeseca od kolovoza do studenog umrlo 16 osoba. Manji broj logoraša s čabarskoga područja od početka je bio smješten u logor Chiesanova (Padova) u kojemu su, sudeći prema smrtnosti, uvjeti bili znatno bolji nego u drugim fašističkim logorima. U ovome logoru umrlo je *samo* 5 ljudi iz čabarskoga kraja. U logoru u Viscu umrla je jedna osoba iz čabarskoga kraja.

Povratak iz logora

Do kraja rujna 1943. g. vratili su se uglavnom svi logoraši osim onih koje je iz talijanskih logora njemačka vojska otjerala u Dachau ili neki drugi nacistički logor. Povratnici iz logora bili su potpuno iscrpljeni i nisu odmah bili sposobni za odlazak na bojište.

Vrativši se iz logora, preživjeli internirci našli su pusta zgorašta, a najveći problem i ovdje je bio nedostatak hrane. Za većinu odraslih zimi nije bilo nikakvoga posla, a trebalo se prehraniti te se tako razvio jedan oblik prosjačenja gdje su svakodnevno kolone ljudi iz čabarskoga kraja odlazile pješačeći i proseći hranu sve do Rakeka u Sloveniji.

Uspomenu na logorska vremena čuva Dom kulture *12. rujna* u Tršću te je taj dan uzet kao dan povratka prvih interniraca iz logora Kampor, Gonarsa i drugih.

Literatura

1. Grgurić, M. (2005). *Talijanski koncentracijski logori u Hrvatskom primorju 1941. – 1943.* Muzej grada Rijeke.
2. Malnar, I. (2003). *Patnje u fašističkim logorima Italije 1942. – 1943.* Adamić.
3. Malnar, S. (2016). *Povijest čabarskog kraja.* Grad Čabar, Ogranak Matice hrvatske u Čabru.
4. Malnar, S. (2009). *Čabarske žrtve fašizma.* Matica hrvatska Čabar.
5. Kovačić, I. (1985). *Čabarski kraj u radničkom pokretu i NOB-u.* Centar za historiju radničkog pokreta.
6. Kovačić, I. (1998). *Kampor 1942. – 1943. Hrvati, Slovenci i Židovi u koncentracijskom logoru Kampor na Rabu.* Adamić.

Prijedlog za citiranje (APA stil):

Malnar, D. (2022). Čabarske žrtve fašizma. *Poučavanje povijesti*, I(2), 126-129.